

Rihle Faaliyetlerinin Kayrevan'da Kıraat İlminin Gelişimine Etkileri

Mustafa Hilmi BİLİCAN | orcid.org/0000-0002-7009-4044 | mustafa.bilican@kocaeli.edu.tr

Arş. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi
Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

<https://ror.org/0411seq30>

Öz

İlim, tarih boyunca insanlık için en değerli ve en temel unsurlardan biri olmuştur. İslam medeniyetinde ise ilim, hem bireysel hem de toplumsal gelişimin en önemli araçlarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, ilme olan derin alaka ve bağlılık, farklı coğrafyalarda yaşayan âlimlerin bilgiye ulaşmak için yaptığı uzun yolculuklara, yani rihlelere dönüşmüştür. Rihleler, sadece bir yerden başka bir yere yapılan seyahatler değil, aynı zamanda İslam dünyasında bilgiye ve hikmete olan özlemi simgeleyen, ilmî altyapıyı zenginleştiren ve farklı kültürleri birbirine yakınlaştıran süreçlerdir. Bu yolculuklar, ilmî birikimin artmasında, bilgilerin doğru şekilde aktarılmasında ve farklı disiplinlerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle kıraat âlimlerinin yaptıkları rihleler söz konusu sahanın gelişmesinde ve şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Kıraat uleması, bu yolculuklar sırasında kıraat konusunda kendilerini geliştirerek, çeşitli kıraat ve rivayetlerin öğretildiği ders halkalarında bulunmuşlar, farklı okuma yöntemlerini öğrenmişlerdir. Ayrıca öğrendikleri ilmi memleketlerinde ve gittikleri muhtelif şehirlerde öğretmiş, kıraat ilminin daha geniş bir alanda yayılmasına katkı sağlamışlardır. Kayrevan kurrası özelinde de durum pek farklı değildir. Diğer İslam coğrafyasında olduğu gibi Kayrevanlı kurra da kendilerini memleketlerinde belli bir seviyeye kadar geliştirdikten sonra daha fazla bilgiye ulaşmak ve farklı hocalardan dersler alabilmek gayeleri ile rihleler tertip etmiş ve bu rihleler kıraat ilminin aktarımında bir köprü vazifesi görmüştür. İşte bu makalede Kayrevan ile diğer ilim merkezleri arasındaki rihleler incelenerek söz konusu yolculukların Kayrevan kıraat birikimine etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Rihle, Kayrevan, Kâri, Kurrâ.

Atıf Bilgisi

Hilmi Bilican, Mustafa. "Rihle Faaliyetlerinin Kayrevan'da Kıraat İlminin Gelişimine Etkileri". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2025), 795-817. DOI: 10.69576/ihya.1641322

Geliş Tarihi	17 Şubat 2025
Kabul Tarihi	24 Nisan 2025
Yayın Tarihi	20 Temmuz 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.

The Impact of Rihla Activities on the Development of Qira'at Studies in Kairouan

Mustafa Hilmi BİLİCAN | orcid.org/0000-0002-7009-4044 | mustafa.bilican@kocaeli.edu.tr

Research Assistant Dr., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Recitation and Qira'at Studies, Kocaeli, Türkiye

<https://ror.org/0411seq30>

Abstract

Knowledge has been one of the most valuable and fundamental elements for humanity throughout history. In Islamic civilization, it is regarded as one of the most important means for both individual and societal development. In this context, the deep interest in and attachment to knowledge gave rise to long journeys undertaken by scholars from various geographical regions in pursuit of learning, known as *rihla* journeys. *Rihlas* were not merely physical travels from one location to another; they also symbolized the longing for knowledge and wisdom in the Islamic world, enriched the intellectual infrastructure, and fostered intercultural connections. These journeys played a significant role in increasing the accumulation of knowledge, ensuring the accurate transmission of information, and contributing to the development of various disciplines. Especially in the field of *qira'at* (the recitation of the Qur'an), the *rihlas* undertaken by *qira'at* scholars were instrumental in the evolution and shaping of this discipline. During these travels, scholars of *qira'at* deepened their expertise, learned diverse recitation methods, and attended sessions where different readings and narrations were taught. They also shared the knowledge they had acquired upon returning to their homelands and in other cities they visited, thus contributing to the wider dissemination of *qira'at* knowledge. The situation was no different for the Qur'an reciters from Kairouan. Like their counterparts in other parts of the Islamic world, the *qurra* (Qur'an reciters) of Kairouan, after reaching a certain level of mastery in their hometowns, embarked on *rihla* journeys to further their learning and benefit from the instruction of various scholars. These *rihlas* played a pivotal role in the transmission and development of *qira'at* knowledge.

Keywords: Qira'at, Rihla, Kairouan, Qāri', Qurra'.

Citation

Hilmi Bilican, Mustafa. "The Impact of Rihla Activities on the Development of Qiraat Knowledge in Kayrevan". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/2 (July 2025), 795-817. DOI: 10.69576/ihya.1641322

Date of Submission	17 February 2025
Date of Acceptance	24 April 2025
Date of Publication	20 July 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard.

Extended Abstract

The word "rihla," derived from the root r-h-l, which means "to embark on a journey, to migrate from one place to another," carries the meanings of "camel saddle, ability to walk, journey, and migration." The word, which emphasizes "migration" and "travel," is also used in the Qur'an to refer to the summer and winter journeys of the Quraysh tribe for trade purposes. In religious terminology, "rihla" is generally defined as "all journeys made with the intent of acquiring knowledge." It is reported that the term "rihla" was initially coined as a technical term in the science of Hadith. In this study, the scholarly journeys of the qira'at scholars in Kayrevan, an intellectual center of a certain period, will be discussed. In the introduction, the conceptual framework of the term "rihla" is outlined, and some basic information about the city of Kayrevan is provided. Then, the reasons for rihla specific to Kayrevan will be examined, followed by the routes taken during these journeys, the places preferred by the scholars who left Kayrevan and the reasons for their choices, as well as qira'at scholars who came to Kayrevan from other places and their reasons for choosing the city. Of course, not all the rihla activities of Kayrevan's qurrā are discussed in this study; instead, the journeys of some of the qurrā are highlighted in accordance with the scope of the article. The word "rihla" has a broad usage in Arabic, indicating the natural human activity of "travel." Given this, drawing a clear conceptual framework and providing a broad definition of the term "rihla" appears difficult. Due to its central role in many historical events, it is also an important subject in the field of history. However, considering the topic we are dealing with, "rihla" can be regarded as an educational method. The term has been used not only in the field of qira'at but also in all Islamic sciences and positive sciences. In Arabic, travel writings and travelogues are also called "rihla," which points to the meaning of the word. In summary, "rihla" can be defined as "traveling from one's city to another place, for a short or long period, with the aim of acquiring or imparting knowledge. "The word "Kayrevan" is a Persian word, pronounced with the letters "kāf" and "rā" having a fathah, which was later adopted into the Arabic language. The Arabs had been using this word even before Islam. Today, Kayrevan is located in the southwest of Tunisia's capital, 180 kilometers away. As stated by the ancient author al-Bekrī, "Kayrevan is a large city located in the east of Susa and Mahdia Sea, to the north of Sfax and Gabes Sea, with the nearest sea and mountain being a one-day walk away." Kayrevan is one of the first cities built in the Maghreb. As a result, political and military movements originated from Kayrevan, and over time, scientific and cultural developments continued from there. When speaking of a scholar in the western regions, it is highly likely that a scholar from Kayrevan is being referred to. A similar situation exists in the field of qira'at. Kayrevan has been a source for various sciences, including qira'at, for the cities of the Maghreb and Andalusia. Additionally, it can be said that Kayrevan also benefited from the eastern Islamic centers, such as Mecca, Medina, Egypt, Damascus, Baghdad, and Kufa, in terms of qira'at. During the first four and a half centuries of the Hijri calendar, Kayrevan reached its peak in scientific activities and, like many other intellectual centers, hosted significant physical movements. Scholars who acquired knowledge in Kayrevan traveled to other Islamic centers and continued their education in their fields of interest. Some of these scholars spent years studying in the cities they visited, while others visited multiple cities at certain intervals. Most of the scholars who traveled ultimately returned to Kayrevan, but some passed away in the places they visited.

Rihla is considered the third stage of the educational process and is likened to today's graduate studies. In addition to the rihla journeys from Kayrevan to various intellectual centers, many scholars from other cities also came to Kayrevan. Since Kayrevan is located on a passage route between the east and the west, it hosted a significant number of rihla activities, both in Islamic and positive sciences, making it difficult to determine their exact number. Moreover, rihla, considered the final and highest stage of the educational process, had a primary impact on the growth and development of the qira'at field in Kayrevan. The qira'at culture in the city was formed simultaneously with these journeys.

Giriş

Lügatte “yola düşmek, bir yurttan başka bir yurda göçmek, gitmek” gibi manalara sahip olan r-h-l kökünden gelen “rihle” sözcüğü¹, isim olarak da “devenin palanı, yürüme gücüne sahip olma, yolculuk ve göçme” anlamlarına gelmektedir.² “Göçme, yolculuk yapma” manaları ile öne çıkan kelime, Kur’ân’da da Kureyş kabilesinin ticari gaye ile gerçekleştirdiği yaz ve kış yolculuklarını ifade etmek maksadı ile kullanılmıştır.³ Dinî ıstılahta ise genel anlamda “ilim kastı ile yapılan tüm yolculuklar” şeklinde tanımlanan “rihle” kelimesinin evvela hadis ilmîne has bir terim olarak oluştuğu aktarılmıştır.

Temelde insanoğlunun doğal bir fiili olan “seyahat”i işaret eden rihle kelimesinin Arapça’da geniş bir kullanım sahası mevcuttur. Durum böyle olunca rihle kelimesinin kavramsal çerçevesini çizmek ve geniş bir tanım yapabilmek kolay görünmemektedir. Birçok tarihi olayın merkezinde yer alması sebebi ile tarih ilmînin de önemli başlıklarındandır. Ancak ele aldığımız konu itibarıyla düşünülürse “rihle” bir eğitim-öğretim metodu olarak kabul edilebilir. Sadece kıraat ilmine mahsus olmayıp tüm İslâmî ilimlerde ve pozitif bilimlerde bu tabir kullanılmıştır. Arap dilinde seyahatnamelere “rihle” ismi verilmesi de kelimenin manasına işaret etmektedir. Özetle rihle; “ilim alma yahut verme gayesi ile bulunduğu şehirden kısa veya uzun süreli olarak başka bir mahalle yolculuk etmek” olarak tanımlanabilir.⁴

“Kayrevan” kelimesi “kâf” ile “râ” harflerinin fethasıyla telaffuz edilen, sonradan Arap diline girmiş Fârisî bir kelimedir. Araplar bu kelimeyi İslâm’dan önce de kullanagelmekteydiler. Günümüzde Kayrevan şehri Tunus Cumhuriyeti’nin başkenti Tunus’un 180 kilometre güneybatısında bulunmaktadır. Kadim müelliflerden el-Bekrî’nin (ö. 487/1094) ifadesiyle de “Kayrevan, doğusunda Sûsa ve Mehdiyye Denizi’nin, kuzeyinde

¹ Uğur Günerhan, *İslam Eğitim Tarihinde Bir Metot Olarak Rihle* (Ankara: DBY Yayınları, 2020), 10-16.

² Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî ‘İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), 11/278, 279.

³ Devenin taşıdığı yük manasındaki “r-h-l” kökünün geçtiği ayetler için bk: Yûsuf, 12/62, 70, 75.

⁴ Zübeyr b. Harb, *İlm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 1/12.

Safâkus ve Kâbis Denizi'nin olduğu, en yakın deniz ile dağın kendisine bir günlük yürüme mesafesinde bulunduğu büyük bir şehirdir.”⁵

Kayrevan Mağrib'te inşâ edilen ilk şehirlerdendir. Böyle olunca siyasî, askerî hareketlilik Kayrevan'dan neşet etmiş, zamanla ilmî akış ve kültürel devinim oradan devam edegelmiştir. Batı yörelerine dair bir tespit yapıldığında, bir âlimden söz edildiğinde çoğunlukla Kayrevanlı bir alime değinildiği gözlemlenmiştir.⁶ Kıraat sahasında da benzer bir durum cârîdir. Kayrevan'ın Mağrib şehirlerine ve Endülüs'e kıraat de dahil olmak üzere birçok ilimde kaynaklık ettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte Kayrevan'ın doğu İslam merkezleri olan, Mekke, Medine, Mısır, Şam, Bağdat, Kufe gibi önemli şehirlerden de kıraat açısından beslendiği ifade edilebilir.

Hicrî ilk dört buçuk asırda, ilmî faaliyetlerin zirveye ulaştığı Kayrevan şehri, diğer pek çok ilim merkezi gibi, büyük bir fiziksel hareketliliğe ev sahipliği yapmıştır. Kayrevan'da alınabilecek tüm ilimleri ahzeden alimler, Kayrevan dışındaki İslâmî merkezlere gitmiş ve orada alaka duydukları alanlar ile ilgili eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Bu alimlerin bir kısmı, gittikleri şehirlerde yıllarca eğitim alırken, bazıları ise birden fazla şehri belirli aralıklarla ziyaret etmişlerdir. Rihle yapanların çoğu nihai olarak Kayrevan'a dönmüş, fakat bazıları gittikleri beldelerde vefat etmişlerdir. Rihle, eğitim merhalelerinin üçüncü kısmı olarak addedilmiş, günümüzdeki lisansüstü faaliyetlere benzetilmiştir. Kayrevan'dan çeşitli ilim merkezlerine gerçekleştirilen rihlelere ek olarak, farklı şehirlerden Kayrevan'a gelen pek çok alim de olmuştur.⁷

Kayrevan batı ile doğu arasında bir geçiş güzergahında bulunduğu için gerek İslâmî ilimler ve gerekse pozitif bilimlerde sayısını tespit etmenin oldukça zor olduğu bir rihle hareketliliğine ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca eğitim sürecinin en son ve en yüksek aşaması olarak kabul edilen rihleler, Kayrevan'da kıraat alanının büyüyüp gelişmesine birincil olarak tesir etmiş, şehirdeki kıraat kültürü de bahsi geçen yolculuklarla eş zamanlı olarak teşekkül etmiştir.⁸

Rihle konusunda Arapça olarak yayımlanan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak konumuzla alakalı olan çalışmalardan en başta Abdülhâdî Tâzî'nin “Rihletü'r-Rahalâti Mekke fî mie Rihle Mağribiyye” isimli eseri zikredilebilir. Türkçe olarak kaleme alınmış eserlere bakıldığında ise daha ziyade hadis sahasında yapılmış çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu gruptan olarak Fatma Büşra Çoban'ın “Endülüs'lü muhaddislerin rihleleri (Hicrî ilk dört asır)” isimli yüksek lisans, Elif Erdem'in ise “Hadis tarihinde ilim yolculukları: Rihleler” isimli doktora tezi zikredilebilir. Ayrıca Yusuf Bahri Gündoğdu'nun “İslam Eğitim

⁵ Ebû 'Ubeyd 'Abdullâh b. Abdil'azîz el-Endelûsî Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (b.y.: Dârul-Ğarbi'l-İslâmî, 1992), 24.

⁶ Muhammed el-Arûsî el-Mutvî, *Sîratü'l-Kayrevan risâletühe'd-dîniyye ve's-sikâfiyye fî'l-mağribi'l-İslâmî* (Libya: ed-Dârul-Arabiyyeti li'l-Kütüb, 1981), 72-74.

⁷ Muhammed Muhammed Zeytûn, *el-Kayrevan ve devruhâ fî'l-hadâratî'l-İslâmiyye* (Kahire: Dârul-Menâr, 2007), 414-420.

⁸ Zeytûn, *el-Kayrevan*, 418.

Geleneğinin Teşekkülünde Hadislerin Etkisi: Rihle Örneği” ve Mustafa Çoban’ın “Endülüs Eğitim ve Öğretiminde Rihleler ve Günümüz Öğrenci Değişim Programları ile Karşılaştırılması” isimli makaleleri literatürde yer almaktadır. Her ne kadar farklı bir coğrafyayı ele alsın da Abdülhalim Başal’ın “Endülüs’te Kıraat İlmi” isimli doktora tezinde de kıraat alimlerinin ilim yolculuklarına yer verilmiş ve rihlenin kıraat ilminin gelişimine katkılarının değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada da bir dönemin ilim merkezi Kayrevan’da kıraat alimlerinin ilim yolculukları ele alınmıştır. Giriş bölümünde “rihle” teriminin kavramsal çerçevesi çizilmiş, Kayrevan şehri ile alakalı bazı temel bilgiler serdedilmiştir. Daha sonra Kayrevan’a özel rihle sebepleri incelenmiş daha sonra yolculuk yapılan güzergahlar, Kayrevan’dan giden ulemanın tercih ettiği yerler ve sebepleri, Kayrevan’a başka yerlerden gelen kıraat alimleri ve Kayrevan’ı tercih etme nedenlerine temas edilmiştir. Elbette bu çalışmada tüm Kayrevanlı kurrânın rihle faaliyetleri aktarılmamış, makale hacmine uyum sağlayacak şekilde bazı kurrânın yolculuklarına temas edilerek konu aktarılmaya çalışılmıştır.

1. Kayrevan’a Has Rihle Nedenleri

Bir konuda bilgi kazanıp herhangi bir hususta fikir sahibi olma ve ahlaki prensipleri edinmenin; yapılan telifleri okumak, muhtelif deney ve araştırmalar yapmak vb. şahsî gayretler ile temin edileceği bilirse de alanında otorite olan söz sahibi bir alimi taklit ederek kendisi ile yakın temas kurmanın, sözü edilen gayeleri elde etme noktasında en sağlam ve kıymetli yol olduğu vurgulanmıştır. Sosyolog İbn Haldûn (ö. 808/1406) meşhur kitabı *Mukaddime*’sinde, ilmi elde etme hedefi ile gerçekleştirilen yolculuklar ve bu esnada hocalar ile tesis edilen irtibatların, kişiyi ilmî yönden tekamüle erdirdiğini söylemiştir. Bu konu ile ilgili verdiği bilgilerin devamında ise evvela kavram dünyasının kargaşası olmak üzere muhtelif belirsizliklerin giderilebilmesi, bu sayede sağlam bilgi ve kaynağa varılabilmesi için gerek adet gerekse ilmî çeşitlilik adına daha fazla hoca ile görüşmek gayesi ile ilmî seyahat yapmayı, ilme tâlip olan kişi için zorunlu bir eylem şeklinde vasıflamıştır.⁹

Söz konusu gaye doğrultusunda İslâmî merkezlerin hemen hepsinde olduğu gibi Kayrevan’da da ilmî anlamda uzmanlaşabilmek amacıyla seyahatler yapılmıştır. Üstelik diğer şehirlere göre nispeten daha geç fethedilmesi ve Doğu’daki İslam beldelerine olan mesafe gibi çeşitli nedenler ile rihlenin Kayrevan uleması için İslam dünyasındaki diğer merkezlerdeki alimlere oranla daha lüzumlu olduğu ifade edilebilir. Yani bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere muhtelif bölgelerdeki ulemaya ulaşarak bu vesile ile ilmî membandan alma lüzumu ve arzusunun rihlelerin yapılmasındaki temel saik olduğu söylenebilir.¹⁰

Kayrevan özelinde rihle sebepleri zikredilirken en başta sahabe ve tâbiînin seferlerinden söz edilmelidir. Kayrevan’ın tesisi esnasında fetih faaliyetleri çerçevesinde

⁹ Abdurrahmân İbn Haldûn, *Mukaddime-i İbn Haldûn*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş (Dimeşk: Dâru Ya’rub, 2004), 2/358.

¹⁰ Abdülhâdî Hamîdî, *Kırâatü İmâm Nâfi’inde’l-meğâribeti min rivâyeti Ebî Sa’îd Verş* (Fas: Menşûratü Vezâratü’l-Evkâfi ve’ş-Şüûnî’l-İslâmiyye, 2003), 1/95.

her ne kadar ilk gayeleri ilim alışverişi olmasa da binlerce sahabe ve tâbiînin bölgeye geldiğinden bahsedilmiştir. Fetihler için 27/648 yılında yapılan savaşlarda yirmi bin kişinin hazır bulunduğu ve bu adedin çoğunun sahabe ile tâbiînden oluştuğu aktarılmıştır. Onların ilk gayeleri elbette ilim yolculuğu değil, cihat olmuştur; ancak hepsi aynı zamanda birer ilim neferi oldukları için İfrîkiyye ve merkez şehir Kayrevan'a çok şey katmışlardır. İslâm ve Sünnet'in doğal birer yayıcısı olarak bölgenin hem madden hem de manen fetholunmasına vesile olmuşlardır. Bu açıdan bakınca Kayrevan'a ve daha geniş açı ile düşünüldüğünde İfrîkiyye'ye yapılan rihlelerin ilk sebebi olarak fetih hareketleri zikredilebilir. Onların vesilesi ile binlerce Berberî Müslüman olmuş ve ilk tedris faaliyetlerinden yararlanmışlardır. Zaten İslam ordusunun temel gayesi hiçbir zaman tamamen toprak ve sınırlarını büyütme olmamış, esas hedef her zaman İslâm'ı yaymak olmuştur. Kayrevan'ın fethi ve tesisi de yine bu temel saik ile olmuş, askerî bir fetihten çok irşadî ve ilmî bir fetih gerçekleşmiştir. Ayrıca sahabenin söz konusu bölgeye yoğun teveccühü, sonraki yıllarda başka beldelerdeki ulemanın oraya daha çok alaka duymalarına sebep olduğu da düşünülebilir.¹¹

Kayrevan'da rihle zenginliğinin oluşmasındaki önemli etkenlerden biri de onun coğrafi konumudur. Doğu ile batının ortasında kritik bir noktada olan Kayrevan, Mağrib şehirlerinden ve Endülüs'ten doğu tarafına yolculuğa çıkanlar için uğrak bir mevki olmuştur. Bu özelliği sayesinde batıdaki alimlerin ve talebelerin Kayrevan ilim adamlarından ders almaları veya onlara ders vermeleri kolaylaşmıştır.¹²

Kayrevan'dan diğer şehirlere veya diğer şehirlerden Kayrevan'a yapılan ilim yolculuklarının önemli sebeplerinden biri de ticaret bağlantılarının geniş ve kıymetli malların alışverişinin çok olmasıdır. Şehir bu dönemde doğu ile batının mühim tüccarlarının devamlı uğradıkları duraklardan biri olmuştur. Şüphesiz bu ticaret erbabının bir kısmı kurrâ, fukahâ, muhaddis ya da mütekellimdir. İaşesini elde etmek için ticaret faaliyetleri yürüten bu alimler eş zamanlı olarak ders halkalarına dahil olmuş ve ilmî canlılığın önemli faktörü haline gelmişlerdir. Mesela mukrî ve muhaddis vasıfları olan Ebû Abdurrahmân el-Mukrî Kayrevan'a 156/773 senesinde bir tacirin vekili olarak gelmiş, Kayrevanlılar da ondan ders almışlardır. Aynı şekilde Abdülazîz b. Yahyâ el-Medenî 226/841 yılında bir çeşit misk ticareti gayesi ile Kayrevan'a varmış, Muhammed b. Sahnûn ve birçok Kayrevanlı ondan ilim almışlardır.¹³

¹¹ Ebû Bekr b. Abdullâh b. Muhammed Ebû Bekr el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs fî tabakâti ulema'i'l-Kayrevan*, thk. Beşîr el-Bekûş (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1994), 1/12.

¹² Ebû Bekr Abdullah b. Ubeydullah Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs fî tabakâti ulemâ'i'l-Kayrevan ve İfrîkiyye ve zehâdihim ve ubbâdihim ve nesâkihim ve seyrun min ahabârihim ve fedâilihim ve evsâfihim* (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1983), 1/91; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî el-Üseydî Debbâğ, *Me'âlimü'l-imân fî ma'rifeti ehli'l-Kayrevan*, thk. İbrahim Şebbûh (Tunus: Mektebetü'l-Atîka, 1978), 1/151; Hind Şelebî, *el-Kırât bi İfrîkiyye mine'l-fethi ile'l-munteşifü'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî* (Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1983), 280-320.

¹³ Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî el-Mağribî el-İfrîkî Ebû'l-Arab, *Tabakâtü ulemâ-i İfrîkiyye ve tabakâtü ulemâ-i Tûnis* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1920), 81; Ebû Bekir Muhammed b. 'Ömer b. Halife el-Lemtûnî el-Emevî el-İşbîlî İbn Hayr, *el-Fehrese*, thk. Muhammed Fevâd Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-

Kayrevan özelinde zikredilebilecek rihle sebeplerinden biri de şehrin hilafet merkezine olan uzaklığıdır. İlk duyulduğunda olumsuzmuş gibi düşündüren bu hal esasında ilmî yönden müspet neticeler getirmiştir. Doğuda bulunan merkezlerden ve bazen de hilafetin askerî kuvvetlerinden kaçan kişiler çoğunlukla Kayrevan'ı tercih etmişlerdir. Her ne kadar bir baskı ve zorunluluk sonucunda ortaya çıksa da bu haller çoğunlukla birer ilim rihlesine dönüşmüştür. Genellikle az tercih edilen yahut karşıt görüşlerden oluşan kelimî ve fikrî akımların temsilcileri hilafet merkezinde ve oraya yakın doğu illerinde görüşlerini rahat beyan edemedikleri için Kayrevan'a ilmî göçler tertip etmişlerdir. Her akım burada kendi tez ve görüşlerini yayma imkanı bulmuş, bu durum özellikle imam Sahnûn (ö. 240/854) dönemine kadar büyük bir kelimî hareketliliğe imkan sağlamıştır.¹⁴

Kayrevan'a özel rihle sebeplerinden biri de şehrin hac güzergahında olmasıdır. Endülüs ve Mağrib cihetlerinden hac ibadetine niyetlenenlerin güzergahları üzerinde bulunan Kayrevan birçok alim ve talebe tarafından uğranılan bir yer olmuştur. Her ne kadar hac ibadetini ifa etmek ana gaye gibi görünse de bu yolculuk bünyesinde ilmî hedefler de barındırmaktadır. Batıdan hacca gidenler Kayrevan'a uğradığı gibi, Kayrevanlılar da hac için memleketlerinden çıkınca doğudaki birçok ilim merkezine uğramışlar ve oradaki ulemadan istifade etmişlerdir. Burada Kayrevan'a has rihle sebepleri içerisinde söz edilecek kısım daha çok batı ve Endülüs'ten hac için yolculuğa çıkanların yol üzerinde bulunması hasebiyle Kayrevan'a uğramaları, aynı şekilde hacdan memleketlerine dönerken de orada ilim halkalarına katılmaları zikredilebilir.¹⁵

2. Rihlelerin Gerçekleştirildiği Bölgeler

Kayrevan'da kıraat ilminin ilerlemesine önemli derecede etki eden rihlelerin hangi güzergahlara yapıldığı ve söz konusu mevkilerin neden seçildiği gibi başlıklar oldukça önemli görünmektedir. Zira ilim yolculuklarının hangi şehre yapıldığını bilmek hem o şehirle hem de Kayrevan'a katkıları ile alakalı bazı verileri elde etmek anlamına gelmektedir. Kayrevanlı kıraat ulemasının hayatları tetkik edildiğinde batıya ve doğuya yoğun rihleler göze çarpmaktadır. Çeşitli şehirlere ve farklı alimlere ulaşma gayesi ile yola çıkan Kayrevan kıraat uleması çoğunlukla doğu tarafa ve azımsanmayacak oranda da batı yönüne ulaşma gayretinde olmuştur. Ayrıca Kayrevan'daki ilmî hareketlilikten nasipdar olmak isteyen ve farklı alimler ile tanışıp ders halkalarında bulunmak isteyen başka şehirlerdeki alimler de çeşitli sebepler ile Kayrevan'a gelmişler, oradaki hocalardan istifade etmişler yahut Kayrevanlı ilim meraklılarına dersler vermişlerdir.

2.1. Rihle Güzergahları ve Yol Tercihleri

Kayrevan'dan batıya ve doğuya yapılan yolculukların her ikisinde de deniz ve kara yolu

İlmiye, 1419/1998), 353.

¹⁴ Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Kayrevan mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ muntasafî'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî* (Riyad: Dâru'l-Âlemiyyeti li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1990), 50-55.

¹⁵ Abdülhâdî et-Tâzî, *Rihletü'r-rahelâti Mekke fi mie rihle mağribiyye ve rihle*, thk. Abbas Sâlih Taşkendî (Riyad: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-Arabî, 2005), 1/24.

alternatifleri kullanılmıştır. Zamanın şartları ve ihtiyacına göre insanlar kolayına gelen yöntemi tercih etmişlerdir. Kayrevan'dan Fas, Cezayir gibi Mağrib yöresinde bulunan yerlere gidişte kara yolu tercih edilmiştir. Ancak yine batıda bulunan Endülüs'e gitmek için coğrafi şartlar icabı deniz yolu kullanılmak durumunda kalınmıştır. Yani Kayrevan'dan Endülüs'e gidebilmek için kuzeydeki Akdeniz'e karayolu ile ulaşılmış, ardından deniz yolu ile oraya gidilmiştir. Ya da Cezayir ve Fas toprakları kara yolculukları ile katedilmiş, Fas'ın kuzeyindeki Cebelitarık boğazından deniz yolculuğu ile Endülüs'e varılmıştır.¹⁶

Kayrevan'dan doğu tarafına gidilirken de sırasıyla Libya, Mısır, Sina Yarımadası gibi bölgelerden geçilerek Hicaz, Kûfe, Şam vb. yerlere ulaşılmıştır. Doğuya gidişte deniz ulaşımı da yoğun olarak kullanılmıştır. Kayrevan'dan Mısır kıyılarına kadar deniz ulaşımı kullanılarak Akdeniz aşılmış ve oradan itibaren de karayolu ile doğu illerine geçiş yapılmıştır. Bazen ibadet öne alınarak evvela Hicaz bölgesine gidilmiş, bazen de hac farızası dönüşü bırakılarak Mısır'dan direkt olarak Kûfe, Basra, Şam gibi çeşitli merkezlere uğranmıştır.¹⁷

2.2. Kayrevan'dan Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerler

Kayrevan hicretin ilk beş asrında büyük bir ilmî hareketliliğe ev sahipliği yapmıştır. Şüphesiz bu hareketliliğin en önemli kaynaklarından biri de rihlelerdir. Teracim kitaplarında tespit edilen sayıları yüze yakın kıraat ulemasının hayatlarına bakıldığında ilim yolculuklarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. İsimleri tespit edilen Kayrevan kurrâsının biyografilerine bakıldığında onların neredeyse ayak basmadıkları bir ilim merkezinin bulunmadığı tespiti yapılabilir. Doğu ve batı İslam merkezlerinin ortasında kalan Kayrevan'dan her iki cihete de ilim seferleri tertip edilmiştir. Bazen esas gaye hac, ticaret, siyasî baskılardan kaçış olsa da bu etkenler ilim rihlelerine birer vesile olmuşlardır. Özellikle hac ibadeti, çoğunlukla ilim alışverişine zemin hazırlayan bir yolculuk olmuş, Kayrevan kıraatine yön veren önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir.

Kayrevan'dan batı bölgelerine yapılan rihleler hem Kayrevan ulemasının ilmî tekamülüne vesile olmuş hem de gidilen bölgelere kaynaklık edilerek oralarda hatırı sayılır etkilerin kalmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum özellikle fethi, Kayrevan'ın tesisinden daha sonra gerçekleşen Endülüs coğrafyasında daha fazla tezahür etmiştir. Sadece fetih zamanları hasebiyle değil coğrafi konum itibarıyla da Endülüs ve Kayrevan birbirlerinden faydalanmışlardır. Ancak çoğunlukla Kayrevan'ın bağrında yetişen alimler Endülüs'te büyük izler bırakmış ve o yörenin kıraatine etki etmişlerdir. Kayrevan'dan Endülüs'e rihle yapan tüm ulemayı burada zikretmek çalışmanın hacmini gereksiz uzatmaya neden olacağından dolayı birkaç misal ile konunun çerçevesi çizilecektir.

Hakem b. Muhammed Ebu'l-Kâsım el-Kayrevanî (ö. 370/980) Endülüs'e rihle yapan

¹⁶ Muhammed Abdulhamîd İsâ, *Târîhu't-ta'lim fi'l-Endülüs* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982), 409-411; Zeytûn, *el-Kayrevan*, 419-425.

¹⁷ İsâ, *Târîhu't-ta'lim*, 409-411; Zeytûn, *el-Kayrevan*, 419-425.

Kayrevanlılara misal olarak zikredilebilir. O; Mekke, Medine, Irak, Mısır gibi önemli ilim merkezlerine yolculuklar yapmış ve farklı vakitlerde Endülüs'e iki kez rihle gerçekleştirmiştir. Her gidişinde de dönemin yöneticisi II. Hakem (ö. 366/976) ona ikramlarda bulunmuştur.¹⁸

Aynı nisbeye sahip olan diğer bir Kayrevanlı âlim İbn Nu'mân Ebû Abdillâh el-Kayrevanî de (ö. 357/967) Endülüs yolculukları yapmıştır. Ebû Bekr el-Üdfüvî ve Ebû Ahmed es-Sâmirî gibi Mısırlı kıraat alimlerinden dersler alan Kayrevanî 357/967 yılında Endülüs'e gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Ayrıca Endülüs kıraatinde çok önemi bir yeri olan Ebû Ömer et-Talemenkî (ö. 429/1037) de kendisinden kıraat almıştır. Bu durum Kayrevan ulemasının Endülüs kıraatine kaynaklık etmesi hususuna da örnek olarak gösterilebilir.¹⁹

Dördüncü asırda Kayrevan'da yetişip Endülüs'e giden önemli kurrâdan biri de Abdülhakem b. İbrahim el-Karevî'dir (ö. ?).²⁰ O, Kayrevan'ın meşhur kıraat alimi İbn Hayrûn'dan ve Mısırlı el-Enmâtî'den kıraat dersleri almış, daha sonra Endülüs sınırlarındaki Beccâne (Pechina) şehrine yerleşerek hayatına orada devam etmiştir.²¹

Ebû Habîb el-Kayrevanî (ö. ?) de Kayrevan'dan Endülüs'e göçen kıraat alimlerindendir. O, çok erken yaşlarda babası ile beraber yine hicretin dördüncü asrında Endülüs'e göçmüş ve orada uzun yıllar yaşamıştır.²²

Kayrevan'ın Endülüs'e kaynaklık etme bakımından ele alınacak çok önemli kıraat alimleri bulunmaktadır. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) bu zatların başında gelmektedir. Kayrevanlı olan ve Kayrevan'da temel eğitimlerini alan Mekkî, küçük yaşlarda rihleler yapmaya başlamış, birçok İslâmî merkezde hocalardan dersler alarak adından söz ettiren velûd bir kıraat alimi olmuştur. Kayrevan'ın hem doğusuna hem de batısına ilim yolcuğu gerçekleştirmiş sayılı kişilerdendir. Doğuda Mekke, Medîne, Kudüs, Şam gibi ilim merkezlerine gitmiş, oralarda hem dersler almış hem de talebeler yetiştirmiştir. Memleketinde ve doğu illerinde kendini iyice yetiştiren Mekkî uzun yıllar yaşayacağı Endülüs'e gitmiş ve Kurtuba'ya yerleşmiştir. En verimli dönemlerini Endülüs'te geçirmiştir.²³

Kayrevan'dan Endülüs'e rihle yapan en önemli kıraat ulemasından biri de Ebu'l-Abbâs el-Mehdevî'dir (ö. 430/1039). Mekkî seviyesine varmasa da kıraat ilmine yönelik çok

¹⁸ Ebû'l-Velîd 'Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr el-Ezdî İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 105, 106.

¹⁹ İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs*, 384; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 713, 714.

²⁰ Muhammed b. Muhammed b. Yusuf Şemsü'd-dîn Ebû'l- Hayr İbn Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1933), 1/326.

²¹ Muhammed b. Abdullâh b. Ebî Bekr el-Kâdî el-Belensî İbn Ebbâr, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sile*, thk. Abdusselâm el-Herrâs (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1405/1995), 3/139.

²² İbn Ebbâr, *et-Tekmile*, 3/50.

²³ Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh b. Abdullah Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fî târîhi ulemâ-i Endülüs* (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008), 351.

kıymetli eserler kaleme almıştır. Sonraki dönemlerde gelen birçok kıraat alimine etki etmiş olan Mehdevî, Mekkî gibi evvela doğuya giderek birçok İslam merkezinde eğitim almış ve vermiş, ardından Endülüs'e varmıştır. Aslen Kayrevanlı olup Endülüs'e giderek orada uzun yıllar yaşayan Mehdevî, Endülüs'ün kıraat birikimine ve düşünce yapısına verdiği katkılardan dolayı öne çıkmıştır.²⁴

Kayrevanlı kıraat alimlerinden Ebu'l-Hasen el-Husrî (ö. 488/1095) de Endülüs'e rihle yapmıştır. Kayrevan'ın işgal edilmesinden sonra buraya yakın olan Sebte (Ceuta) bölgesinde bir müddet kalmış ardından Mu'temid Alellâh'ın daveti ile Endülüs'ün işbîliye şehrine gitmiştir. Yedi kıraat hususundaki mahareti ile bilinen Husrî, başta işbîliye olmak üzere birçok Endülüs şehrine yolculuk yapmıştır.²⁵

Kayrevan'dan batıya yapılan rihlelerin hemen hepsi Endülüs tarafına olmuş, az da olsa Mağrib'in muhtelif şehirlerine ilim yolculukları tertip edilmiştir. Zira batıda hicretin ilk beş asrında Kayrevan ile Endülüs öne çıkmış hemen hemen tüm ilmî hareketlilik bu iki merkez arasında gerçekleşmiştir. Ancak Kayrevan'ın işgal edildiği ve ilmî merkezîyetinin zayıfladığı dönemlerde Sebte, Tanca, Tahert, Sicilmase, Fas, Tunus gibi merkezler de rihle maksadıyla daha fazla tercih edilmeye başlanmıştır.²⁶

Mağrib'in çeşitli şehirlerine ilim yolculukları yapan önemli kıraat alimlerinden biri Ebû Muhammed Abdullah b. el-Kayrevanî dir (ö. 386/996). O, Fas'ın Sicilmâse şehrine rihle yapmış, orada halkın irşadı ve talimi için çaba sarfetmiştir. Öyle ki tecvit ilmi ile alakalı olduğu bilinen ancak günümüze ulaşmayan önemli bir kıraat eserini Sicilmâse'de kaleme almıştır.²⁷

Kıraat ilmine yönelik meşhur kasidesi ile bilinen Husrî, memleketi Kayrevan işgal edilince Sebte şehrine gitmiş, orada ilmî hayatını idame ettirirken işbîliye hükümdarından bir davet mektubu almış ve işbîliye'ye geçmiştir. Kayrevan'ın meşhur alimlerinden olan Husrî sonra Tanca şehrine göçmüş ve uzun yıllar orada yaşamıştır.²⁸

Adı geçen Mağrib merkezleri arasında en çok talep gören yerin ise Tunus olduğu söylenebilir. Özellikle hicri 450'li yıllardan sonra Kayrevan'da karışıklıklar başlayıp, merkezîyeti zayıflayınca Tunus, Mağrib'deki yeni ilim merkezi olmaya başlamış ve birçok alim oraya hicret etmiştir. Tunus'a ilim seferi düzenleyen Kayrevanlı ulemaya Ebû Abdillâh

²⁴ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, thk. Hâzım Saîd Haydar (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1996), 53-70.

²⁵ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 314, 315; Ebu'l-Kâsım İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla fî târîhi eimmeti'l-Endülüs ve ulemâihim ve muhaddisihim ve fukahâihim ve üdebâihim* (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2010), 627, 628; Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*, nşr. Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî (Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967), 425.

²⁶ Zeytûn, *el-Kayrevan*, 432, 433.

²⁷ Ebû'l-Fadl 'İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî vd. (Mağrib: Matba'atu Feddâle, 1983), 4/492-497; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/109; İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs*, 136.

²⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 282; İbn Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 550.

Süleymân el-Kelbî el-Ebbî (ö. 420/1029) örnek verilebilir. Hafızasının kuvveti ile meşhur olan alimin hayatının sonlarına doğru Tunus'a rihle yaptığı ve Erbes kasabasında vefat ettiği kaydedilmiştir.²⁹

Kayrevan'dan batıya yapılan ilim seferleri ile alakalı gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra doğu yörelerine düzenlenen rihlelerden de bahsetmek yerinde olacaktır. Doğudaki ilim merkezleri elbette batıya göre daha fazladır. Hicaz başta olmak üzere, Mısır, Kûfe, Basra, Bağdat, Şam, Horasan gibi ilim yurtları rihle gayesi ile ziyaret edilmiştir. Ayrıca diğer doğu illeri kadar uzak olmayan ve Kayrevan'ın doğusunda kalan Sıkilye (Sicilya) de rihle amacıyla gidilen yerler arasındadır.³⁰

Mekke ve Medine'ye yapılan yolculuklara ve Kayrevanlı ulemanın oradaki kazanımlarına da birkaç örnek vermek uygun görülmektedir. Hicaz'a gerçekleştirilen rihlelerin asıl gayesi hacın ifa edildiği Mekke'yi ziyaret etmek, Peygamber makamının bulunduğu Medine'nin havasını teneffüs etmek olmuştur. Ancak hemen hemen bütün alimler bu ziyaretler vesilesi ile Hicaz yöresinin uleması ile tanışma fırsatı yakalamış ve onların ders halkalarına girmeye gayret etmişlerdir. Kayrevanlı kıraat alimleri özellikle Medine'de alanında mahir ulemadan çeşitli sahalarda dersler almış ve memleketlerine ilmî anlamda dolu olarak geri dönmüşlerdir. Özellikle Nâfi' kıraatinin Kayrevan'a ulaşması hususunda bu bölgeye yapılan rihlelerin kıymeti vurgulanmıştır.

Kayrevan'da uzun yıllar şeyhulkurrâlık yapan İbn Hayrûn (ö. 306/917) bu konuda zikredilebilecek örneklerdendir. O, Mısır-Endülüs ve Mekke-Medine rihleleri ile bilinmektedir. Hac gayesi ile gittiği Hicaz'da birçok ilim halkasında bulunmuş ve ihtisası için dersler görmüştür.³¹

413/1022'de meşhur Kayrevanlı kıraat alimi İbn Süfyan da Hac farızasını yerine getirmiş ve orada bir yıl kadar ikamet etmiştir. Daha sonra Medine'ye geçen İbn Süfyan 415/1024 yılının Safer ayında orada vefat etmiş ve Bakî' Kabristanlığı'na defnolunmuştur. O bu yönü ile rihle yaptığı yerde vefat edenler sınıfında zikredilebilir. İbn Süfyan kıraat ve fıkhıta ileri bir noktaya ulaşmış, hadis ile hendesede de muteber bir isim olmuştur.³²

Hicaz'a ilim yolcuğu yapan Kayrevanlı alimler arasında Ebu'l-Kâsim el-Mukrî (ö. 370/890) de zikredilebilir. O evvela Kayrevan'dan Mısır'a gitmiş daha sonra hac gayesi ile Hameyn'e ulaşmıştır. Orada geçirdiği süre zarfında birçok alim ile görüşmüş ve yolculuğunu bir ilim rihlesi haline getirmiştir.³³

Doğuya yapılan rihle yolculuklarında tercih edilen en önemli yerlerden biri de Mısır'dır. Kayrevan'a Nâfi' kıraatinin gelmesi tabi ki yalnız Medine kanalı ile olmamıştır. Söz konusu kıraatin meşhur ravilerinden biri de Mısırlı Ebû Saîd Verş'tir (ö. 197/812). Kayrevan'dan

²⁹ İbn Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/179.

³⁰ Zeytûn, *el-Kayrevan*, 319-325.

³¹ İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs*, 2/112, 113; Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, 2/135.

³² Kâdî 'İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, 1/157; İbn Hayr, *el-Fehrese*, 24, 25.

³³ İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs*, 1/143, 144.

Mısır'a giden ulema Verş'in bizzat kendisinden yahut onun talebelerinden kıraat dersi almışlardır. Mısır'dan döndüklerinde de o rivayetin talimini yapmışlardır. Yani Nâfi' kıraati hem Mısır hem de Medine kanalı ile Kayrevan'a ulaşmıştır.³⁴

Başta Mekki, İbn Hayrûn gibi alimler olmak üzere birçok kurrâ Mısır'a ilim seyahati düzenlemiştir. Kayrevan'dan Mısır'a rihle yapanlara verilebilecek en önemli misallerden biri de İbn Bellîme namı ile meşhur Ebû Alî el-Hasen el-Kayrevanî'dir (ö. 514/1120). O, Kayrevan'da birçok hocadan dersler görmüş ardından Mekke'ye gitmiş ve daha sonra Mısır'a rihle tertip etmiştir. Mısır'da Kazvînî ve İbn Fâris gibi ulemadan dersler görmüş ve İbn Nefîs'ten Ezrak tariki ile Verş, Yezîdî tariki ile de Dûrî rivayetini öğrenmiştir. Bulunduğu yerlerde birçok da talebe yetiştiren İbn Bellîme rihle yurdu olan Mısır'ın İskenderiye şehrinde 514/1120 senesinde vefat etmiştir. O, kıraat sahasında parmakla gösterilen ve Kayrevan-Mısır arasındaki kıraat bağlantısı konusunda ilk akla gelen alimlerden olmuştur.³⁵

Ebû İmrân el-Fâsî el-Kayrevanî (ö. 430/1038) de ilim almak maksadı ile Mısır'ı tercih eden Kayrevanlılardanır. Evvela Kurtuba'ya uğrayan el-Fâsî ardından Mısır'a gitmiş ve İbn Ebî Ceddâr'dan ders almıştır. Daha birçok ilim merkezine ziyaret gerçekleştiren el-Fâsî Kayrevan'a dönmüş ve hemşerilerine uzun yıllar yedi kıraat ile alakalı dersler vermiştir. O, hocası el-Kâbisî gibi yıllarca kalabalık ders halkalarını yönetmiş, Kayrevan halkı tarafından büyük bir teveccüh görmüştür.³⁶

Doğudaki İslam merkezlerinden biri olan Bağdat da Kayrevan kurrâsı tarafından ilim alma gayesi ile tercih edilmiştir. Ebû Abdillâh el-Karevî (ö. 378/988) bu yöreye giden ulemaya örnek olarak zikredilebilir. O, Mısır'a yaptığı yolculuktan sonra Bağdat'a gitmiş ve orada uzun yıllar ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Yoğun ezber içeren bir eğitim metodu kullanması ile meşhur olan el-Karevî, rihlelere o kadar vakit ayırmıştır ki memleketi Kayrevan'a uzun süre dönememiştir.³⁷ Hayatı hakkında çok detaylı bilgi bulunmayan İbrahim b. Ahmed el-Kayrevanî ed-Darîr (ö. ?)'in de Bağdat'a rihle yaptığı hatta Iraklı şeyhu'l-kurrâ İbn Şenebûz'dan (ö. 328/939) dersler aldığı aktarılmıştır.³⁸

Bağdat gibi önemli Irak şehirlerinden olan Kûfe ve Basra da Kayrevan kıraat alimleri tarafından yoğun olarak rihle maksadı ile tercih edilmiştir. Kayrevan'ın bilinen en eski kurrâ ve fakihlerinden olan Esed b. el-Fürât (ö. 213/828) Basra'ya giderek orada ilim tahsil etmiştir. O aynı zamanda Kûfe'ye de uğramış ve orada hem kıraat hem de fıkıh alanında eğitim faaliyetlerine katılmıştır. Ayrıca onun Kûfe fakîhi Ebû Hanîfe'nin fıkının ve yine

³⁴ Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-müellifîne't-tûnisîyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 1/121.

³⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'il-kibâr*, 261; Ebû's-Safâ Salâhuddîn Aybeg Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Tüzki Mustafa (Beyrut: İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 11/368; Mahfûz, *Terâcim*, 1/121.

³⁶ Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb fi ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Türâs, 1972), 2/337; Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Alî İbn Sâlim Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikîyye* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/157.

³⁷ İbn Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/132.

³⁸ İbn Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/9.

aynı yöredeki İmam Hamza'nın kıraatinin Kayrevan'a ulaşmasında kritik bir rolü olduğundan bahsedilmiştir. Kayrevan kıraat tarihi açısından önemli bir isim olan Esed'in farklı yerlere rihle tertip ettiği Mağrib'in pek çok şehrinde bulunduğu ve Kayrevan'ın karşı kıyısındaki Sicilya adasında eğitim faaliyetleri icra ettiği aktarılmıştır.³⁹

Ömrünün çoğunu Kayrevan'da geçiren ve orada yönetici katipliği görevini üstlenen Ebu'l-Yüsr eş-Şeybânî (ö. 298/908) de başta Endülüis olmak üzere birçok ilim yurdunu ziyaret etmiş ve kıraat alanı başta olmaz üzere pek çok farklı sahada derinleşmiştir. Çeşitli telifleri bulunan eş-Şeybânî halihazırdaki verilere bakıldığında Horasan'a rihle düzenlediği kaydedilen tek Kayrevanlı alim olarak kaynaklarda yerini almıştır.⁴⁰

2.3. Kayrevan'dan Diğer İlim Merkezlerine Yönelik Rihlelerde Tercih Kriterleri ve Sebepleri

Kayrevan'dan Mısır, Hicaz, Irak, Şam, Ebdülüis ve Mağrib bölgelerine yapılan rihlelerin muhtelif nedenleri bulunmaktadır. Mesela rihle güzergahında yoğun bir şekilde Mısır'ın tercih edilmesi evvela hac ibadeti kaynaklıdır. Çünkü hac gayesi ile Mekke'ye ve Peygamber yurdunu görmek için Medine'ye giden bölge halkı, ister deniz ister kara yolunu kullansın, öncelikle Mısır'a uğramış, oradan hedeflediği diğer şehirlere geçmiştir. Ayrıca Mısır'ın, Kayrevan ile Hicaz'ın neredeyse tam ortasında bir konumda bulunması buraya hem gidiş hem de dönüşte uğranmasını bir nevi zorunlu hale de getirmiştir.

Elbette Mısır'a uğranılması sadece bir geçiş güzergahı etkeni ile açıklanamaz. Zira Kayrevan uleması Mısır'da vakit geçirmiştir, orada ilmî faaliyetlere katılmış, ders alıp ders vermiştir. Yani sadece yol üstü olması Mısır'ın bu denli ilgi görmesi için kafi değildir. Diğer önemli faktörlerden biri de mezhepsel ortaklıktır. Kayrevan'ın ilk tesisinde Hanefî mezhebi önde olsa da kısa süre içinde Mâlikî mezhebi tüm şehri ve İfrîkîyye'yi etkisi altına almıştır. Kayrevan halkı ve ulemasının mezhep birliğine verdiği önem de düşünüldüğünde Mısır rihleleri daha anlaşılır hale gelmektedir.⁴¹

Benzer şekilde Mısır, kıraat hususunda da Kayrevanla aynı çizgide görünmektedir. Zira Kayrevan'da rivayeti yaygın olan Verş, Mısırlıdır. Birçok Kayrevanlı, Medineli kurrâ Nâfî'in söz konusu rivayetini ahzetmek için bizzat Verş'ten yahut onun talebelerinden ders alma gayretinde olmuştur. Mezhep birliği gibi kıraat birliğine de ehemmiyet veren Kayrevanlıların bu yeknesaklığı temin etmek için de Mısır'ı tercih ettiği düşünülebilir.⁴²

Kayrevan menşeli rihlelerin yoğunlaştığı diğer bölge ise Hicaz'dır. Bunda elbette hac ibadetinin payı yüksektir. Mekke'de hac görevini ifa eden Kayrevanlıların daha sonraki durağı ise peygamber hatıratını görmek için Medine olmuştur. Medine şehri Hicaz'a yapılan

³⁹ Ebu'l-Arab, *Tabakât*, 81-83; Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, 1/172-189.

⁴⁰ İbn Ebbâr, *et-Tekmile*, 1/147; Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed Merrâkuşî, *el-Beyân'ul-muğrib fi aḥbâri'l-Endelus vel-Mağrib* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983), 1/163.

⁴¹ Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed et-Telemsânî Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endülüsi'r-ratib* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 1/221.

⁴² İsâ, *Târîhu't-ta'lim*, 109-111.

rihlelerde daha çok zikredilmektedir. Zira meşhur fıkıh alimi Mâlik b. Enes ve meşhur kıraat alimi imam Nâfi' gibi ulemanın orada yaşaması Medine'nin daha fazla rağbet görmesine vesile olmuştur. Kayrevanlıların ilmi kaynağından alma arzuları onları Hicaz'a çekmiş ve oranın birikimini memleketlerine götürmelerini sağlamıştır. Hac mahallinin ve peygamber yurdunun bir rağbet mekanı olması ve tüm İslam aleminden ulemanın buluşma ve kaynaşma yeri olması da Kayrevanlıların o bölgeye yönelimini artırmıştır. Zira tüm dünyadan alimlerin kısa yahut uzun süre için buluştuğu ve ilim alışverişi yaptıkları bir mekan haline gelen Hicaz, Kayrevanlıları da kendine çekmiştir.⁴³

Kayrevan halkının yöneldiği diğer bölge ise Irak'tır. Bağdat, Basra, Kûfe gibi ilim yurtları Kayrevan cihetinden gelen talebelere ve ulemaya ev sahipliği yapmıştır. Bu bölge hac yolculuğunda bir geçiş güzergahında olmamasına rağmen birçok batılı ulemanın ziyaretgahı olmuştur. İlim taliplerinin bu yöreyi ilim rihlelerinde tercih etmeleri Bağdat, Basra, Kûfe gibi merkezlerin birer alim membaı olması hasebiyledir. Oradaki alimler fıkıh, kıraat, kelam, hadis gibi alanlarda temayüz etmişler ve bulundukları memleketleri ilim yönü ile yukarılara taşımışlardır. Yani Kayrevan'dan Irak şehirlerine yapılan rihlelerin ilmî saiklerden kaynaklandığı ifade edilebilir. Ayrıca 130/748 yılından sonra Bağdat'a yapılan ilim yolculuklarının önemli nedenlerinden birisi de Abbasîlerin hilafeti devralması ve hilafet merkezi olarak da burayı belirlemeleridir. Yani hilafet merkezi olmasından dolayı ilmî faaliyetler artmış ve doğu ile batıdan daha çok kişi Bağdat'a uğramıştır. Kayrevan'dan söz konusu yöne yapılan rihlelerinin sebepleri arasında bahsi geçen konu da zikredilebilir.⁴⁴

Şam diyarı da Kayrevan'dan yola çıkan rihlelerin yoğunlaştığı bölgelerdendir. Irak rihlelerinde olduğu gibi Şam'a yapılan yolculukların da hac güzergahı ile doğrudan bir alakası bulunmamaktadır. Bağdat'taki siyasî merkezîyet kaynaklı rihle yönelimi durumu Şam'da da söz konusudur. Zira Şam uzun seneler Emevîlerin siyasî merkezi ve karargahı olmuştur. Bu yönü ile ilmî devrimin fazlalaşmış, tüm İslam merkezlerinden ders alma ya da vermek için Şam'a gelinmesi, Kayrevan halkının da bu yöreyi tercih etmelerine neden olmuştur.⁴⁵

2.4. Diğer Bölgelerden Kayrevan'a Gerçekleştirilen Rihleler

Kayrevan'da kıraat ilminin gelişmesinde oradan diğer bölgelere yapılan rihleler kadar, diğer bölgelerden Kayrevan'a yapılan rihleler de önem arz etmektedir. Zira her iki hadisede de ilmî bir aktarım söz konusudur. Kayrevan'a çeşitli bölgelerden gelen kıraat alimlerinin bir kısmı kısa veya uzun bir süre burada kalarak geldikleri yerlere geri dönmüş, yahut memleket addederek vefatlarına dek orada hayat sürmüşlerdir. Bazı ulema ise hayatları boyunca rihle halinde olmuşlar, bir gezgin gibi birçok merkezde bulunarak ilmî faaliyetler icra etmişlerdir. Kayrevan tesisinden itibaren İslam dünyasının muhtelif bölgelerinden alim ve talebeye çeşitli vesileler ile ev sahipliği yapmış, oraya gelenler birçok alanda olduğu

⁴³ Zeytûn, *el-Kayrevan*, 419-422.

⁴⁴ Hamîttû, *Kırâatü İmâm Nâfi'*, 1/96-103.

⁴⁵ Merrâkuşî, *el-Beyân'ul-muğrib*, 2/38.

gibi kıraat sahasında da önemli etkiler bırakmışlardır.

Mağrib şehirleri ve Endülüs'ten Kayrevan tarafına birçok rihle düzenlenmiştir. Zira çok parlak bir dört asır yaşayan Kayrevan bu süre boyunca adeta ilmî manada bir çekim merkezi olmuştur. Nice şöhretli, yetenekli ve velûd kurrâ muhtelif vesileler ile Kayrevan'a gelmiş, uzun veya kısa burada vakit geçirmiştir. Örneğin Endülüs kurrâsının en önemlilerinden Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) babasının vefatından sonra 397/1006 yılında doğudaki ilim merkezlerine seyahatlere başlamış ve birçok şehri dolaşmıştır. Dânî'nin ilk durağı Kayrevan olmuş ve burada çeşitli ulemadan hem ders almış hem de dersler vermiştir. Onun Kayrevan'da Alî b. Muhammed el-Kayrevanî el-Kâbisî'nin (ö. 403/1012) ders halkasına girdiğinden bahsedilmiştir. Yaklaşık yüz yirmi telifi bulunduğu bilinen Dânî'nin bu seyahati, Kayrevan'ın Endülüs'e kaynaklık etmesi açısından önemli addedilmiştir.⁴⁶

Endülüs'ün Talemence (Salamanca) şehrinde dünyaya gelen önemli bir kıraat alimi olan Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî et-Talemekî (ö. 429/1037) de Kayrevan yurdunda ilimdeki nasibini alan ulemadan olmuştur. Kurtuba'yı memleket edinen et-Talemekî doğu illerinde birçok kurrâdan dersler almıştır. 375/985 yılında çeşitli İslam merkezlerine uğrama gayesi ile çıktığı ilim yolculuğuna Kayrevan ile başlamıştır. Burada İbn Ebî Zeyd ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Dehmûn gibi önemli zatlardan kıraat, hadis, fıkıh ve tasavvuf dersleri alan Talemekî, kıraat ilmini Endülüs'e ilk getiren kişi olarak tanınmaktadır. Talemekî, Kayrevan'ın Endülüs'e kaynaklık etmesi yönü ile oldukça önemli bir alimdir.⁴⁷

Endülüs haricindeki Batı (Mağrib) şehirlerinden de Kayrevan'a yolculuklar yapılmıştır. Örneğin Fas doğumlu Ebû İmrân el-Fâsî bu sınıfta zikredilebilir. Berberî bir kabile olan Gafecûm'a mensup Ebû Hâc sülalesindendir. O daha sonra Kayrevan'a göçerek ilk tahsilini burada yapmıştır. Muhtelif hocalardan dersler alan Ebû İmrân uzun süre bu şehirde yaşadığı için Kayrevanlı olarak addedilmiştir. Mağrib'de büyük bir şöhrete kavuşan kıraat alimi, 430/1039'da Kayrevan'da vefat etmiştir.⁴⁸

Doğu şehirlerinden de Kayrevan'a çeşitli vesileler ile rihle yapanlar olmuştur. Örneğin Mısırlı İbn Sevâde el-Cüzâmî (ö. 128/745) bu hususta zikredilebilecek kurrânın önemlileri arasındadır. Aslen Mısırlı olan ancak Şam diyarının kurrâsından olan el-Cüzâmî bu iki bölgede eğitimler aldıktan sonra halifenin de teşviki ile Kayrevan'a gelmiştir. Şam ve Mısır'daki kıraat birikiminin Kayrevan'a ulaşması konusunda kritik bir isim olan İbn Sevâde uzun yıllar burada kalmış ve önemli ilmî vazifeler yürütmüştür. Onun Kayrevan'da vefat ettiği veya İskenderiye'de bir deniz savaşında şehit olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁹ Yine Mısırlı Ebû Saîd Ca'sel b. Hâ'ân da Kayrevan'da etki bırakmış olan kurrâdandır. O, Kayrevan'da

⁴⁶ Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/143-143; Başal, Abdülhalim. *Endülüs Kıraat Ekolü*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2022) 260-265.

⁴⁷ İbn Faradî, *Târîhu 'ulemâi'l-Endülüs*, 384; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 713, 714.

⁴⁸ Kâdî 'îyâd, *Tertîbu'l-medârik*, 7/243; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 3/159-164.

⁴⁹ Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, 1/101, 107, 116.

uzun seneler kıraat dersleri vermiş, birçok alimin yetişmesine doğrudan katkı sağlamıştır.⁵⁰

Hicaz yöresinden de Kayrevan'a yoğun ilim rihleleri tertip edilmiştir. Esasında Kayrevan kıraatinin temellerinin atılması büyük ölçüde söz konusu bölgeden gelen sahabe ve tâbiîn vasıtası ile olmuştur. Özellikle Kayrevan'ın tesis edildiği hicrî 50'li yıllarda tâbiîn ilmî hareketliliğin öncüsü olmuş ve kıraat eğitim-öğretiminin en kıymetli isimlerinden olmuşlardır. Bu yönü ile Mekke-Medine şehirlerinden Kayrevan'a yapılan seferler diğer doğu illerinden daha farklı düşünülebilir. Her ne kadar sahabe ve tâbiînin ilk gayesi fetih olsa da onların bölgeyi teşrif ederek burada ilim tohumlarını atmaları ve bu hususta çok gayretli olmaları, sözü edilen seferlerin birer ilim rihlesi olarak addedilmesini sağlamıştır.

Kûfe, Basra, Bağdat gibi önemli Irak şehirlerinden de Kayrevan'a gelen birçok kıraat aliminden bahsedilmiştir. Basralı Yahya b. Sellâm bu listede baş taraflara yazılmaya namzet bir kârîdir. 124/742 yılında Kûfe'de dünyaya gelen Yahyâ daha sonra babası ile birlikte Basra'ya göçmüş ve orada Hasan el-Basrî'den kıraat dersleri almıştır. El-Basrî nisbesi ile anılan Yahyâ, daha sonra uzun yıllar yaşayacağı Kayrevan'a gitmiş ve orada ilim halkalarına öncülük etmiştir. Kendisine ait bir kıraat seçkisi olduğu ifade edilen Yahyâ, Kayrevan Câmisi'nde senelerce tefsir ile kıraat dersleri vermiş, Mısır'ın Fustat şehrinde vefat etmiştir.⁵¹

2.5. Diğer Bölgelerden Kayrevan'a Yapılan Rihlelerin Nedenleri

Kayrevan şehrine ilim yolculuklarının yapılmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Özellikle birkaç coğrafi sebep en başta zikredilebilir. Çalışmamızın yoğunlaştığı zaman olan hicretin ilk beş asrında Kayrevan şehrinin uzak batısında Endülüs, yakın batısında ise Fas, Cezayir gibi İfrîkiyye vilayetleri bulunmaktadır. Kuzeyinde Tunus, güneyinde ise Libya olan Kayrevan'ın doğusunda sırası ile Mısır, Hicaz, Şam, Bağdat, Basra, Şam gibi ilim merkezleri yer almaktadır. Zikri geçen doğu ve batı illerinin neredeyse tam ortasında bulunan ve geçiş güzergahında yer alan Kayrevan, bu vasfından dolayı birçok ilim rihlesinin uğrak yeri olmuştur.

Kayrevan'ın coğrafi olarak hilafet merkezine uzak oluşu da daha çok ilim yolculuğuna ev sahipliği yapmasına vesile olmuştur. Olumsuz gibi duran bu özellik ilmî yönden olumlu neticeler doğurmuştur. Doğudaki hilafet merkezinde yahut merkeze yakın şehirlerdeki hilafet kuvvetlerinden çeşitli sebepler ile kaçan veya oradaki otoriteden bazı sebeplerden ötürü rahatsızlık duyan alim ve talebelerin aklına ilk gelen yerlerden biri Kayrevan olmuştur. Özellikle akaid konularında söz konusu durum yaşanmış ve Kayrevan fikrî akımların kendisini rahat ifade ettiği bir yer olarak kabul edilmiştir. İlmî münazaraların yapıldığı ve fikrî hareketliliğin arttığı Kayrevan'a böylelikle daha çok alim rihle yapmak istemiştir.⁵²

⁵⁰ Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, 1/75; Debbâğ, *Me'âlimü'l-îmân*, 1/202.

⁵¹ Ebu'l-Arab, *Tabakât*, 114; Şelebî, *el-Kırâât bi İfrîkiyye*, 154, 155.

⁵² Şevât, *Medresetü'l-hadîs*, 54.

Kayrevan'ın ilmî hususta hızlı gelişimi de onun tüm İslam aleminde dikkat çekmesini ve muhtelif merkezlerdeki ulemanın oraya yönelmesini sağlamıştır. Kayrevan'ın tesis edilmesinde sahabe ve tâbiînin elinin olması çeşitli merkezlerdeki ilim taliplerinin oraya daha çok rağbet göstermesini sağlamıştır.⁵³

Kayrevan'ın askerî ve siyasî bir başkent olması da ilmî hareketliliğe katkı sağlamıştır. Yeni gelen her yönetici beraberinde alimler ve ediplerden oluşan bir heyet getirmiştir. Ayrıca yeni gelen yöneticiler yanlarında yeni kitaplar ile gelmişlerdir. Tüm bunlar Kayrevan'a daha çok ilim yolculuğu yapılmasına etki etmiştir. Kayrevan'ın ticari olarak da gelişmiş bir şehir olması ilim hareketliliğine fayda sağlamıştır. Örneğin Mekkeli kıraat alimi Ebû Abdırrahmân el-Mukrî 156/773 senesinde bir tacirin vekili olarak Kayrevan'a yolculuk yapmış, Kayrevanlılar da ondan dersler almışlardır.⁵⁴

Sonuç

“Rihle” tabiri genellikle hadis sahasında kullanılmış; ancak zamanla daha geniş bir anlam kazanarak kendisiyle İslamî ilimlerin hemen hepsinde ilim talebi için gerçekleştirilen bütün yolculuklar kastedilmiştir. Müslüman alimler, bilimsel ve dinî bilgiye ulaşmak amacıyla farklı bölgelere seyahat etmiş, bu yolculuklar sırasında elde ettikleri bilgi ve tecrübelerle hem kendi bölgelerinde hem de İslam dünyasında ilmî birikimi artırmışlardır. Bu geziler, alimlerin başka kültürlerle tanışmalarını, farklı ekollerden ve medreselerden faydalanmalarını sağlamış, aynı zamanda İslam dünyasında bilimsel ve dini anlayışların daha geniş bir çerçevede gelişmesine olanak tanımıştır.

Hicrî 50 senesinde tesis edilen Kayrevan şehri yaklaşık dört buçuk asır İslam şehirleri arasında önemli bir ilim merkezi olmuştur. Birçok sahada çeşitli yetkin alimler yetiştirmiş ve İslam coğrafyasının ilmî birikimine katkıda bulunmuştur. Sahabe ve tâbiînin katkıları ile Kayrevan'da İslami ilimler neşvünema bulmaya başlamış çoğu zaman çeşitli siyasî çalkantılara maruz kalsa da ilmî özelliklerini uzun bir süre kaybetmemiştir. İşte yaklaşık dört buçuk asır süren bu zaman zarfında bu şehir birçok ilmî yolculuğa ev sahipliği yapmış, hem Kayrevanlı alimler farklı İslam merkezlerine giderek kendilerini geliştirmişler hem de farklı bölgelerden Kayrevan'a birçok ulema gelerek orada ilmî faaliyetlerle meşgul olmuşlardır.

Kıraat sahasında da durum farklı değildir. Kayrevanlı kıraat alimleri muhtelif saiklerle birçok İslam merkezine ilmî yolculuklar tertip etmişlerdir. Özellikle hac ibadeti için yola çıkan alimler, Mekke ve Medine'de ders halkalarına katılmış, içlerinde uzun yıllar orada ikamet edenler olmuştur. Hatta Mâlikî mezhebi ve Nâfi' kıraatinin Kayrevan'a ulaşması ve orada istikrar bulması rihleler neticesinde gerçekleşmiştir. Hac ibadeti gayesi ile yola çıkan ulemanın bazıları daha doğudaki Şam, Bağdat, Basra, Kufe gibi İslam merkezlerine gitmişler

⁵³ Şevât, *Medresetü'l-hadîs*, 55.

⁵⁴ Ebu'l-Arab, *Tabakât*, 81; İbn Hayr, *el-Fehrese*, 353; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Varakât anî'l-hadâratî'l-arabiyye bi-lfrikıyye't-Tûnusıyye* (Tunus: Mektebetü'l-Menâr, 1965), 1/161, 327.

ve oradaki kıraat birikiminden faydalanmışlardır. Hac yolunun üzerinde bulunması hasebiyle Mısır da Kayrevan alimlerinin uğrak mahalli olmuştur. Elbette tüm bu rihleler tamamıyla coğrafi nedenler ile açıklanamaz. Kayrevan uleması alanında şöhret sahibi zevata ulaşmak ve bizzat derslerinde bulunmak amacıyla da sözü edilen bölgelere gitmişlerdir. Özellikle Esed b. el-Furât, Ebû Alî el-Hasen el-Kayrevanî, Ebû İmrân el-Fâsî el-Kayrevanî, Ebû Abdillâh el-Karevî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Mehdevî, Ebu'l-Kâsım el-Mukrî gibi birçok önemli Kayrevan kurrâsı doğu yörelerine rihleler yapmış ve Kayrevan kıraat birikimini doğrudan etkilemişlerdir.

Kayrevanlı kıraat uleması çeşitli yerlere giderek Kayrevan kıraat birikiminin teşekkül sürecine katkıda bulunmuşlardır. Bu yönüyle edilgen bir konumda olan Kayrevan, batıdaki merkezler ve Endülüs düşünüldüğünde ise etken bir konumda değerlendirilmektedir. Zira birçok Kayrevanlı kıraat alimi Endülüs ulemasının yetişmesine katkıda bulunmuştur. Hakem b. Muhammed Ebu'l-Kâsım el-Kayrevanî, İbn Nu'mân Ebû Abdillâh el-Kayrevanî, Abdülhakem b. İbrahim el-Karevî, Ebû Habîb el-Kayrevanî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebu'l-Abbâs el-Mehdevî, Ebu'l-Hasen el-Husrî gibi Kayrevanlı ulema ilk eğitimlerini Kayrevan'da aldıktan sonra Endülüs'e gitmiş ve orada birçok talebe yetiştirmişlerdir. Kayrevan'dan batı bölgelerine yapılan rihleler hem Kayrevan ulemasının ilmî tekamülüne vesile olmuş hem de gidilen bölgelere kaynaklık edilerek oralarda hatırı sayılır etkilerin kalmasına zemin hazırlamıştır. Batıdan Kayrevan'a gelen Ebû Amr ed-Dânî, Talemenkî gibi önemli Endülüslü kurrâ da burada çeşitli sürelerde bulunmuş ve Kayrevan ulemasından istifade etmişlerdir.

Kaynakça | References

- Abdulvehhâb, Hasan Hüsnî, *Varakât ani'l-hadâratî'l-ʿarabiyye bi-lîfrîkiyye't-Tûnusiyye*, Tunus: Mektebetü'l-Menâr, 1965.
- Akyüz, Hüseyin, *Kavram Atlası Hadis I*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Başal, Abdülhalim, *Endülüş Kiraat Ekolü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2022.
- Bekrî, Ebû Ubeyd el-, *el-Mağrib fî zikri bilâdi İfrîkiyye ve'l-Mağrib ve huve cüz'ün min kitâbi'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1857.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre, *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, nşr. Dârü'l-Kâtibi'l-ʿArabî, Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-ʿArabî, 1967.
- Debbâğ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî el-Üseydî, *Me'âlimü'l-îmân fî ma'rifeti ehli'l-Kayrevan*, thk. İbrahim Şebbûh, Tunus: Mektebetü'l-ʿAtîka, 1978.
- Ebû Bekr el-Mâlikî, Ebû Bekr b. Abdullâh b. Muhammed, *Riyâdu'n-nüfûs fî tabakâti ʿulemâ'i'l-Kayrevân*, thk. Beşîr el-Bekûş, 2 cilt, Beyrut: Dârü'l-Ğarbî'l-İslâmî, 1414/1994.
- Ebu'l-ʿArab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî el-Mağribî el-İfrîkî, *Ṭabakâtü ʿulemâ'i İfrîkiyye ve Ṭabakâtü ʿulemâ'i Tûnis*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1920.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî, *Tehzîbu'l-luga*, thk. Muhammed ʿAvd Mir'ab, Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Turâsî'l-ʿArabî, 2001.
- Günerhan, Uğur, *İslam Eğitimi Tarihinde Bir Metot Olarak Rihle*, Ankara: DBY Yayınları, 2020.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân*, 7 cilt, Beyrut: Dârü Sâdir, 1995.
- Hamîtû, Abdilhâdî, *Kırâatü İmâm Nâfi' inde'l-Meğâribe min rivâyeti Ebî Sa'îd Vers*, Fas: Menşûrâtü Vezâratî'l-Evkâfi ve'ş-Şu'ûnî'l-İslâmiyye, 2003.
- Harb, Zübeyr b. İlm, *[Başlıksız ya da eksik giriş - yayın adı belirtilmemiş]*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Humeydî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Fütûh b. Abdullâh, *Cezvetü'l-muktebis fî târihi ʿulemâ'i Endelüs*, Tunus: Dârü'l-Ğarbî'l-İslâmî, 2008.
- İbn Beşkûvâl, Ebu'l-Kâsım, *Kitâbü's-Sıla fî târihi a'immeti'l-Endelüs ve ʿulemâ'ihim ve muhaddisihim ve fukahâ'ihim ve üdebâ'ihim*, 2 cilt, Tunus: Dârü'l-Ğarbî'l-İslâmî, 2010.
- İbn Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf Şemsü'd-Dîn Ebû'l-Hayr, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâʾ*, 3 cilt, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1933.
- İbn Ebbâr, Muhammed b. Abdullâh b. Ebî Bekr el-Kâdî el-Belensî, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*, thk. Abdüsselâm el-Herrâs, 4 cilt, Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1405/1995.
- İbn Faradî, Ebû'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf b. Naşr el-Ezdî, *Târîhu ʿulemâ'i'l-Endelüs*, 2 cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1988.
- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrâhîm b. ʿAlî, *ed-Dîbâcü'l-müzhebe fî ma'rifeti a'yâni ʿulemâ'i'l-mezhebe*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, 2 cilt, Kahire: Dârü't-Turâs, 1972.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân, *Mukaddime-i İbn Haldûn*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dîmeşk: Dârü Ya'rub, 2004.
- İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Halîfe el-Lemtûnî el-Emevî el-İşbîlî, *el-Fehrese*, thk.

- Muhammed Fevâd Mansûr, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyyî, *Lisânü'l-'Arab*, 15 cilt, Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- Îsâ, Muhammed Abdulhamîd, *Târîhu't-ta'lim fi'l-Endelüs*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982.
- Kâdî 'Iyâd, Ebû'l-Fadl 'Iyâd b. Mûsâ el-Yahsubî, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, thk. İbn Tâvîl et-Tancî vd., 8 cilt, Mağrib: Matba'atu Feddâle, 1983.
- Mahfûz, Muhammed, *Terâcimü'l-mü'ellifine't-Tûnisîyyîn*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbî'l-İslâmî, 1994.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. 'Alî İbn Sâlim, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*, 2 cilt, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Makkarî, Şihâbü'd-Dîn Ahmed b. Muhammed et-Telemsânî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.
- Mâlikî, Ebû Bekr Abdullâh b. Ubeydullâh, *Riyâdu'n-nüfûs fi tabakâti 'ulemâ'i'l-Kayrevân ve İfrîkiyye ve zuhâdihim ve 'ubbâdihim ve nesâkihîm ve seyrün min ahabârihim ve fadâ'ilihîm ve evşâfihîm*, 2 cilt, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mişriyye, 1983.
- Mehdevî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ammâr, *Şerhu'l-Hidâye*, thk. Hâzîm Sa'îd Haydar, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1996.
- Merrâkuşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed, *el-Beyânu'l-mugrib fi ahabâri'l-Endelüs ve'l-Magrib*, 2 cilt, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Aybeg, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Abdülkadir el-Arnaût – Tüzki Mustafa, Beyrut: İhyâ'u't-Turâsi'l-'Arabî, 2000.
- Şelebî, Hind, *el-Ğırâ'ât bi-İfrîkiyye mine'l-fethi ilâ'l-muntaşafi'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî*, Dâru'l-'Arabiyyeti li'l-Kitâb, 1983.
- Şevât, Hüseyn b. Muhammed, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ muntaşafi'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî*, Riyad: Dâru'l-Âlemiyyeti li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1990.
- Tâzî, Abdülhâdî et-, *Rihletü'r-ruhhâlati Mekke: fi mie rihle Magribiyye ve rihle*, thk. 'Abbâs Sâlih Taşkendi, Riyad: Mü'essetü'l-Furkân li't-Turâsi'l-'Arabî, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zeytûn, Muhammed Muhammed, *el-Kayrevân ve devruhâ fi'l-hadârati'l-İslâmiyye*, Kahire: Dâru'l-Menâr, 2007.